

EGY NÉPI TÁNCDAL-TÍPUS RITMUSÁNAK TANULSÁGAI

(Részlet a „Magyar vers ritmusa“ c. munkából)

Legelterjedtebb táncdalunk az úgynevezett *kanásznóta*, mely mindig kimon-
dottan tánchoz való dallamot jelent. Maga a tánc, amelyhez tartozik, egyike a
legelterjedtebb férfi soló-táncoknak, valószínűleg legrégebb is népi táncaink
közt. Dallama bizonyos tulajdonságokban eltér a többi népdalok zömétől:
szótagszáma nem kötött s ehhez képest ritmusa is állandó változást tüntet fel.

Legáltalánosabb formája, mintegy alapképlete a következő:

Tehát négy ütem; benne 3×4 nyolcad, a végén 2 negyeddel. Összesen 14
hang ugyanannyi szótaggal a szövegben. De már az »alapképletben« is váltako-
zást láthatunk: a második ütemben 4 szótag helyett 3 is állhat, ami a két nyol-
cadnak egy negyeddé való összevonását jelenti. A mai kanásztáncban legtöbbször
4 ilyen sor alkot egy versszakot, ritkábban kettő s egy-egy versszakon belül is
hol 3, hol 4 hang van a jelzett helyen. Például nézzük meg a dunántúli kanász-
nóta néhány változatát.

Kodály: M. Nz. 14.1.

a.) Megismerni aka-nászt cifra járá-sá- ról, Üzött-fűzött boeskoráról, tarisznya szíjjáról
Ücsény. Tolna m. 1939. V.L.

b.) Hol jártál az éj- jel ci-ne-ge ma-dár, Ab-la-kid-nál jár- tam drága vi-o- lám.

a.) Hücs ki disznó a berekből, csak a fü-le lát szik, Kanász bojtár bokor alatt menyecskevel játszik.

b.) Mért be nem jöt-tél hát ci-ne-ge ma-dár! Féltem az u-rad-tól, hogyha rám talál.

További változatok:

⁴ ³
Elveszett a/siskája/kilenc mala-/cával,
Utána ment/a kanász/üres tarisz-/nyával.

Bartók : A m. nd. 302.

⁴ ³ ⁴ ²
Csóri kanász,/mit főztél?/tüdőt káposz-/tával.
Mivel rántot-/tál bele?/hasa szalon-/nával.

³ ²
Hát az öreg/mit eszik?/Töltsd neki/tálba,
Ha nem eszik/belőle,/vágd a pofá-/jáho.

B. 303b.

Itt már további változás is fellép a harmadik ütemben. Ismét továbbiakat látunk a Hány Jánosból ismert dalban :

⁴ ³ ⁴ ²
Hej két tikom/tavali,/három harmad-/évi,

⁴ ⁴
Ha tudtátok,/hogya az enyém,/mért adtatok/enni?
Tyutyu szölke,/tyutyu barna,/tyutyu mind a/három,
A kokasom/sem vészett el,/nincsen semmi/károm.

⁴ ⁴ ⁴ ⁴
Tinória/manória,/szekfü gyömbér,/gyanória,

⁴ ² ⁴ ²
Szégyen a ci-/cának,/szégyen a ma/cának,

⁴ ³
Hogy nem fogott/egeret/az ő kis fi-/ának.

³ ²
Hej tarka/tikja,/fehérlábú/lúdja,

⁴ ³
Még a gúnár-/nak is van/tarka purusz-/likja. Bolhás, Somogy m., Kodály.

³ ³ ⁴ ²
Két tyúkom,/tavali,/három harmad-/évi
Hajtsd haza/Juliskám,/zabot adok/néki.

⁴ ⁴ ⁴ ²
Ha tudtátok,/hogya az enyém,/mért adtatok/enni?
Azért adtunk,/komámasszony,/nem hagytuk el-/veszni.

Zsére, Nyitra m., Kodály.

Nem volt a dallamnak olyan része, mely legalább két formát nem mutatott volna, néha még többet is. Leggyakoribb a második ütembeli változás. Itt 3 és 4 szótag mellett 2 is előfordult. De láttunk 3-at az első és harmadik ütemben is, különféle ritmizálásban. Sőt még a negyedik ütem jellemző 2 negyede helyén is előfordul 3 hang (4, mint fent : »manória«, kivételes) :

⁴ ³ ⁴ ²
Megtetszett a/két vőfé/a vőlegé-/nyeknek, ³
Minnyá mondja/ő néki : /násznagyot ke-/rejsenek!

Kodály : Magyar népzene, 20. sz.

Ha ilyen végződésű dalban a többi ütem ki van aprózva végig nyolcadokkal, akkor eléri a kanásztánc a legmagasabb szótagszámát, a 15-öt :

Ez a három hangból álló végződés nem olyan gyakori változata a szokásos kettőnek, mint az egyszótagos, mely külön alfajtat képvisel a kanásztáncban belül. Alapképlete :

Fő változata, hogy a második ütemben két negyed állhat a nyolcadok helyén. Az egész sor tehát 13-as, vagy 11-es. Ez utóbbi az alsó határa a népi kanásznóta szótagszám-ingadozásainak. (Ez a szótagszám azonban más elosztásban is kialakulhat :

3 2 4 2
»Hej tarka/tikja/fehérlábú/lúdja.«/

Az egy hangban végződő típus nem olyan változékony, mint a fentiek.

4 4 4 1
Kecskemét is/kiállítja/nyalka verbung-/ját,
Csárda előtt/ki is tüzi/veres zászla-/ját :
Gyertek ide,/fiatalok,/tessék beáll-/ni,
Nyolc esztendő/nem a világ,/lehet próbál-/ni.

B. 304. sz.

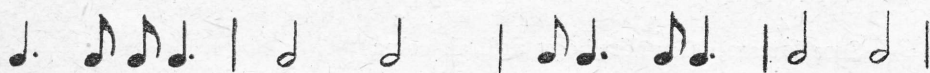
A másakra :

4 2 4 1
Hol jártál az/éjjel/cinegema-/dár? stb., lásd dallammal együtt 1b példánkban. Ez a típus annyiban is elkülönül a többitől, hogy míg a 2-es záróritmus a 3-assal egy dallamon belül is szokott váltakozni, addig, Bartók szerint, az egyessel soha. Ez azonban csak egy változaton belül érvényes, mert 1a—b példánk is mutatja, hogy ugyanannak a dallamnak különböző variánsaiban már megtalálhatjuk mind a kétféle zárlatot. Az a-változat Zalában és Somogyban általános, míg a b Tolnában. Ügylátszik tehát, hogy a néphagyományban sem választhatta el olyan nagy szakadék a két formát egymástól, mint hittük. A verstörténeti anyagban pedig a két típus egy versen belül is lépten-nyomon váltakozik.

Eddig csupa kimondott kanásznótát ismertünk meg (a »Kecskemét is kiállítja« kivételével). Az alábbiakban lássunk néhány olyan dalt, mely sorainak ritmusában hasonló, de más hangulatú és más a rendeltetése : ballada, új katonanóta vagy lírai dal. Ezekben kétféleképpen jelentkezik a kanásztánc-ritmus : vagy változatlanul, négy egyenlő sorban jelentkezik a szabályos 14-es vagy 13-as alapképlet, vagy a váltakozás is megvan a sorokon belül. Az előbbi forma új palainkban legtöbbször kétszeresére kiszélesítve található :

Fiumei/kikötőben/megállt egy gőz-/hajó,
Közepibe,/négy sarkába/nemzeti szín/zászló.

Fújja a szél,/fújja,/hazafelé/fújja,

4 4 4 2
Szegény rongyos/magyar bakák/mennek szabad-/ságra.

A harmadik sor változása nem szükségszerűen kanásztánc-örökség. Új dalainkban gyakori, hogy az azonos első és utolsó sorok közt egy eltérő harmadik van, melynek rendszerint ritmusa is eltérő, bizonyára a nagyobb változatosság kedvéért. A következő szintén kétszeres értékekben mozog :

A jó lovas/katonának/be jól vagyon/dolga,
Eszik, iszik,/a sátorban/sem mire sincs/gondja.
Hej, élet,/be gyöngy élet,/ennél szebb sem/lehet,
Csak az gyűjjön/katonának,/aki ilyet/szeret.

Kodály : Magyar népzene, 36. sz.

A változatlan sorok után (a »Hej«-en levő lassítás refrain-szerű jelenség, nem szabad váltakozás), lássunk egy balladát a szótagszám-ingadozásra :

Poco parlando

Sz. Nd. 12.

Asszo - nyok. asszonyok hogy lē-gyek tár - sa - tok? Mi - vel pó-ka rong-vot

mosni én nem tu-dok. Ka-poma fo - tá - mat, mē-gyeka mi sé - re.

(bé-ü-lők a szé-k-be) Ott én ma-gam úgy vi-se-lēm. hogyne ve-gyék ész-re.

2 4 4 2
2. Anyám-/től a kontyot/sokszor kértem/volna,
Keze/bokájától/ha nem féltem/volna.

5 3 4 2
Sohase láttam,/leánybőrt/hogy árultak/volna,

4 4 4 2
S a tímárok/kordoványnak/készítettek/volna.
Más változata :

1. Asszo-/nyok, asszonyok,/hagy legyek tár-/satok,
Gyermek-/ruhát mosni/mivel én is/tudok.

4 3 4 2
Sose láttam,/leánybőrt/hogy árultak/volna

4 4 4 2
S a timárok/kordovánnak/készítettek/volna.

Bartók: Nyolc régi magyar népdal.

Még elég nagy szabadsággal alakulnak benne metrikai változatok. Itt is kétségtelenül a kanásznóta ritmus-jelenségével van dolgunk, csak a dal melodikai jellege más, közel áll az ú. n. recitáló zsoltár-típusú dallamainkhoz. Ritmusa mégis tánc-jellegű. Nevezetes példa, ha egyedülálló is, mert esetleg összeköti a két típust egymással. Lehet, hogy egyik legrégebb példánya a kanásztánc-szerű daloknak, azért tartozik a kezdetlegesebb dallamvonalú típusba. Egyes helyein viszont már kezd állandósulni a ritmikai képlete (pl. a Bartók-változat 2. versszakában). Azt az állapotot mutatja, amikor az alkalmi váltakozás kezd versszak-képletté merevedni (mégpedig heterometrikus, azaz különböző szótagszámú sorokból álló versszakká).

Bartók 258. sz. is váltakozás nélküli 13-as. Bartók még négysorosnak vette, 8, 5, 8, 5 szótagszám-képlettel. De a dallam vonala egyáltalán nem mutatja ezt a tagolást; 12 nyolcad különösebb megállás nélkül, megszakítatlan vonalban szalad a sor végéig, a negyeden való megnyugvásig. Kétségtelenül 2×13 -as (illetve az ismétléssel együtt három) kanász-táncsorból álló dallam. Ugyancsak egybe kell venni az erdélyi regős-ének eddig két sornak felfogott motívumát is, mert ugyancsak egyívű, mint az előbbi: egyetlen 14-es kanásztánc-sor. Hogy ez nem csak feltevés, bizonyítja, hogy ugyanez a motívum négysoros dalok első soraként is szerepel az erdélyi párnás-táncdalban vagy annak gyermekdal-változatában (»Elvesztettem kis kendőmet, megver anyám érte«).¹ Minthogy ennek a nagyon szétágazó dallamcsoportnak változatai közt a XVII. századi Kájoni-kézirat táncától kezdve román hangszeres táncdalokig nagyon sokféle tánc szerepel, a kanásztánc-eredet még valószínűbbé válik.

Ezek a példák feljogosítanak arra is, hogy a kanásztánc ritmusát más jellegű dalokban is nyomozzuk, ahol ennyire pontos megfelelést vagy táncsal való összefüggést nem is találunk. Így feljogosít, hogy a következő dallam változó szótagszámú soraiban és helyenként kialakuló kanásztánc-ritmusában is kanásztánc-szerű jelenséget lássunk. Annál is inkább, mert a dal gazdag váltakozása egy variánsban belül is tapasztalható, de még inkább a különböző variánsok megfelelő helyén.

...né Péri Sári 65. é.
Ócsény 1932. V. L.

giusto

Ez az asszony úgy é-li vi-lá-gát, Hau-ra otthon nines, sü-ti a po-gá-csát

Csör-gő-re, pör-gő-re, Vár-ja a ba-bá-ját es-té-re.

¹ Vargyas, Ethnographia, 1947. 296–298. 1.

2 2 4 2
1. Erre/arra/a boronya/iélén

4 3 4 2
Kinyílott a/tulipán/a kalapom/sziélén,
2 1 2 1
Egy-két/szál,/három/szál.

4 2 2 1
Álnok voltál/babám,/megcsal-/tál.

Bartók, 266. sz.

1. Bogyisz-/lai/kertek alja/végén

3 3
Hajlik egy/rózsafa/a reggeli/szélben,
Erre/is/arra/is.
Hajolj kedves/rózsám/felém/is.

2. Arra/alá/decsi határ/szélén
Kinyílott a/tulipán/a borozda/szélén,
Egy-két/szál,/három/szál,
Kutya voltál/rózsám,/megcsal-/tál.

3. Lefe-/lé fo-/lyik a Duna-/víz is,
Elhagyott/engem a /régi szere-/tőm is.
Erre/is,/arra/is.
Megélek e-/gyedül/magam/is.

Bogyiszló, Tolna m., Lajtha.

1. Ez a/kislány/úgy éli vi-/lágát,
Míg aluszik/az anyja,/süti a po-/gácsát
Olaj-/ba/nem vaj-/ba,

4 4 2 1
Elolvad a/szeretője/szájá-/ba.

2. Vett az/anyám/hacacérés/ruhát,

4 2 4 2
Az aljára/csipkét,/derekára/pitykét
Csipké-/set,/pityké-/set,
A lábára/sárgacipőt/fűző-/set.

3. Ez a/kislány/úgy éli vi-/lágát,
Még az anyja/aluszik,/kimulatja/magát
Estvé-/től/éjfé-/lig,

a) Éjfé után/három/óra-/ig.

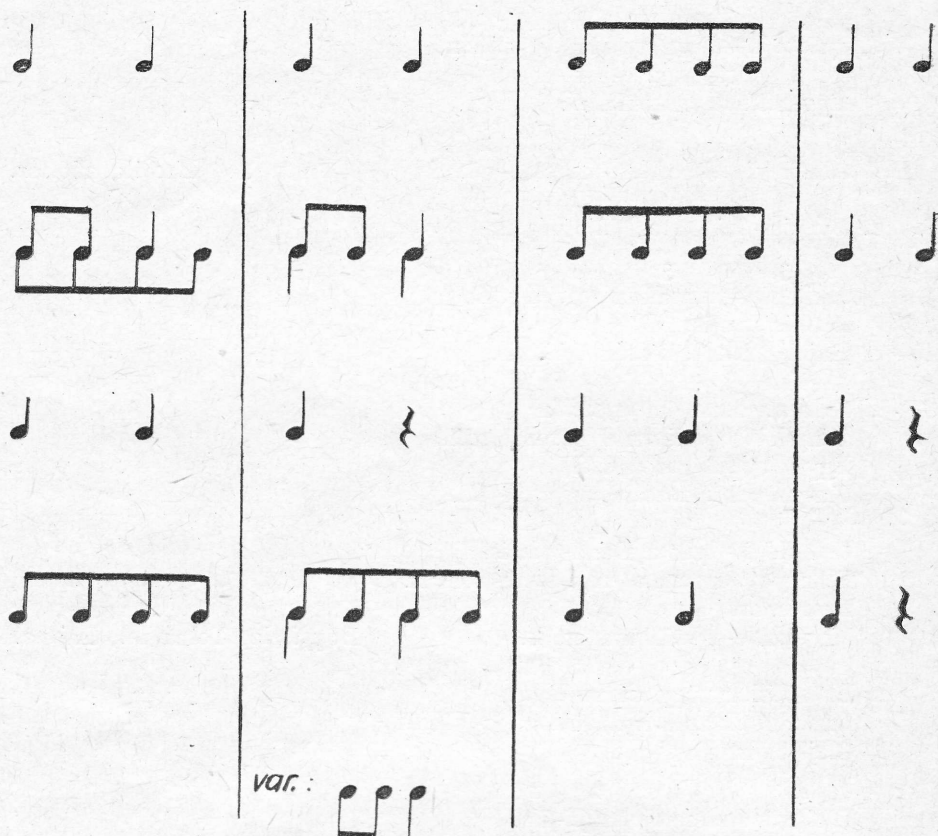
4 3
b) Úgy öleli/ötet a/babá-/ja.

Tök, Pest m., Kodály.

4. Túl a/Tiszán,/Lengyelország/szélén
Rózsa virít,/csuhajja,/a barázda/szélén,
Egy-két/szál,/három/szál,
Csalfa vagy te,/rózsám,/megcsal-/tál.

Áj, Abaúj m., Vargyas.

Ha összeállítjuk a versszakok azonos helyeinek változatait, a következő képet kapjuk :

A nagy 14-estől lefelé a kanász-táncnak majdnem minden kombinációja előfordul benne. Ezeken kívül néhány olyan is, amely ott már nem fordul elő, különösen a harmadik sor két 3-as félsora. De az a tény, hogy a versszakok megfelelő soraiban és megfelelő ütemeiben a variánsok belül és a variánsok között is a kanásztánc-változatok tűnnek fel, kanásztánc-eredetre enged következtetni. Akkor pedig olyan példát találtunk, amelyben a 2-es sorvég egy dallamon belül váltakozik az 1-essel. Viszont az első és harmadik sor állandósága arra mutat, hogy ez a dal már átmenet a kötött sorképletek felé, még előrehaladottabb fokon, mint a fenti ballada. Ilyen példák láttára felmerül az a kérdés, hogy heterometrikus versszak-képleteink egy részét nem lehet-e ilyen módon származtatnunk? Ennek azért volna jelentősége, mert akkor közvetlen szótagszámú típusból kötött versszak-képletek felé való fejlődést ki tudnánk mutatni a népzeneből is, nemcsak az irodalomból.

Ha tehát olyan versszak-képleteket találunk, melyekben olyan hosszú sorok szerepelnek, mint a kanásznótában, köztük pedig az eltérő sorokat felfoghatjuk a kanásznóta változatainak állandósulásaként vagy olyanokat, melyben a sorokat dallamvonaluk alapján inkább kettesével összevonva egy-egy hosszú sornak

foghatjuk iel kanásztánc-ritmusban, akkor jogunk van ezeket is a kanásznóta rokonságába sorolni. Lássunk néhány példát.

8, 6, 8, 6 = 14, 14

101 Nd. 28. sz.

Ide tartozik Bartók—Kodály : Erdélyi magyarság (ezentúl Sz. Nd.-ként = Székely népdalok idézzük), 139. sz.

7, 6, 7, 6 = 13, 13 Lásd Sz. Nd. 5. sz. »Szégin legin a prücsök, készül házasodni.«

6, 6, 8, 6 = 12, 14 Gyakori forma, rendesen jól elkülönülő sorokkal. Néha azonban két sor egy dallamívet alkot, legalább is a dal egyik felében. Ilyen B. 278. sz., melynek alábbi variánsában az első két sor összetartozása is jobban kihangsúlyozódik.

Idetartozik még B. 276a—b sz., továbbá talán a »Székely fonó«-beli kórustéma :

Hess légy,/ne szállj rám,/beteg vagyok/én,
Az én rózsám/legyez engem,/meggyógyulok/én.

5, 5, 8, 5 = 10, 13 erősen heterometrikus képlettel.

Kodály : »Marosszéki tánc«-ainak főtémája is ebbe a ritmus-családba tartozik. Ennek változatai a régi magyar énekkincsben és a néphagyományban messzeágazó dallamcsaládot alkotnak.² A hangszeres és szöveges változatok 1-végű—13-as—és 2-végű—14-es—kanásztáncsorokból épülnek fel, melyekben helyenként a kanásztánc metrikai változatai is feltűnnek.

Kevesebb példát találunk a másik típusra, ahol a dallam sorai egyenként is teljes kanásztánc-sort adnak ki, ennek a típusnak váltokozásaiból adódó heterometriával.

4 4 4 2
Hej a mohi/hegy borának/húszt forint az/ára.
Ha a magyar/bankó folya,annyit adnék/rája.

² Zenei Lexikon II., 68. l. és Kodály : A magyar népzene, 64. l. Bp. 1943. 2. : a.

Ha ³én meg-/válthatnám/a ³Kossuth/bankóját,

Mindjárt megö-/lelném/galambom de-/rekát. Kodály : Magyar népz. 48. sz.
Meggondolandó, hogy a dallam végső fokon idegen származású. (Lásd B. 241.
és 230. sz.)

Összegyültek,⁴/összegyültek/az ⁴izsapi/²lányok,

M hm/ej ha/az ⁴izsapi/²lányok.

Bartók : 15 parasztdal.

Kertbe virá-/got szedtem,⁴/lábam össze-/törtem,²
De jól adta/az Isten,/hogy férhez nem/mentem !

Férhez men-/tem volna,³/rossz uram lett/volna,²
Mástól fél-/tett volna,⁴/sokszor megvert/volna.

Sz. Nd. 136. sz.

Végül vegyünk példát újra az új stílusból, egy közismert AABA formájú,
hosszú sorokból álló dallamot. (Néhány alkalmi aprózást, mely a variánsokban
hol megvan, hol hiányzik, nem vettünk tekintetbe.)

Esik eső,⁴/szép csendesen,⁴/tavasz akar/²lenni.
De szeretnék/kiskertedben/rózsabimbó/²lenni.

Nem lehetek/én rózsá,³/elhervaszt Ie-/renc Jóska

A nagy bécsi/⁴cmeletes/⁴magas kaszár-/nyába.²

Nem lehetetlen, hogy ezekben a hosszú új dalokban az eltérő harmadik sor
ritmikai változása mégis a kanásztánc váltakozásának valamilyen emléke.
Valószínű ugyanis, hogy az új stílus kialakulásában a régi stílus táncdalainak
volt valami szerepe s nem lehetetlen, hogy a 14-esek kezdetben a kanásztáncból
alakultak vagy annak hatása alatt. A régi dalok közt ugyanis 12 szótagon felül
csak a kanásztánc létezett, feltűnő viszont, hogy az ilyen és ennél hosszabb új
dalok soraiban szinte szabályszerű a heterometria. (Ez természetesen nem zárja
ki a Bartók-feltételezte esztétikai okot sem, hogy a hosszú sorok négyszeri egy-
forma ismétlése kibírhatatlan egyformaságot okozna.)

Van arra is példa, hogy dalok kimutathatólag kanásztáncból alakultak, de
csonkulás útján. Kettőt lássunk ezekből is, hogy teljes képet kapjunk arról,
milyen széles területre sugárzik szét ennek a ritmusfajtának hatása és hogy
milyen sokféle mai forma vezethető vissza erre a kötetlen-változékony dallam-
fajtára.

Kodály »A magyar népzene« 13. lapján (2. kiad.) mutatja be azt a dunán-
túli dallamot, melyben 7, 7, 6 / 7, 7, 6-os szótagszám és aab aab rímképletnek
megfelelő motívum-ismétlés található, tehát egy XVI. századi strófa-képlet
kései leszarmazottja. Ugyanott bemutatja cseremis párját, mely dallamhangjai-
ban és kvintelő szerkezetében kétségtelenül azonos vele. Ez a dallam a kanász-
táncnak legnagyobb formáját mutatja, a 15-öst. (Szövege 14-es.)

A magyar :

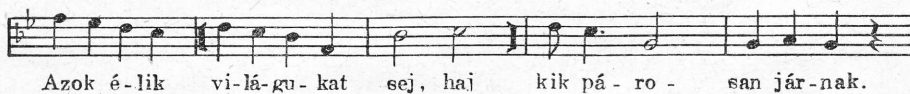
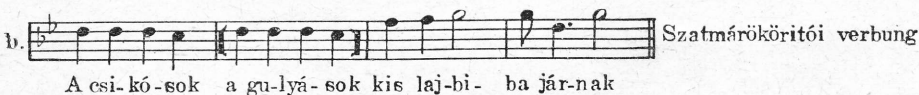
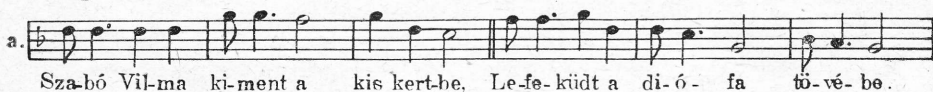
Szöllőhegyen keresztül/megy a leány öccsöstül,/Dunáról fúj a szél.
Ha Dunáról fúj a szél,/szegény embert mindig ér/Dunáról fúj a szél.
Cseremiszt párjának ritmusváza az alábbi; zárójelben az a rész, mely a magyarban kimaradt belőle.

Nem történt egyéb, mint hogy egy zárókadenciát kihagytak a páratlan sorokból és előállt ez a sajátos forma, valószínűleg ilyen szöveg ráhúzása következte. Ilyen csonkulás nem ritka. A következő hasonlóképp kanásztáncverbunkosnak ilyen megrövidülését mutatja be, amelyben négysoros dallamból két félsor kihagyásával kétsoros lett. Ennek is mindkét sora háromrészes (tripodikus) lett a csonkulás után. Teljes változata elterjedt alföldi táncdal. Itt is zárójelbe tettük azokat a részeket, melyek a másikon kimaradtak.

giusto

Áj, Abauj m. V.L.

A kanásztánc-forma négysoros dalokban igen általános a cseremiszek közt. A magyar anyag legtipikusabb kanásznótái, sokszor egészen tiszta ötfokúságukkal, pontos kvintelő szerkezetükkel nyilvánvalóan ezeknek rokonai. Összeköti

a magyart a keleti típussal a végződés rokonsága is: különösen a 3-as sorvég gyakorisága a cseremiszen.³ Ennek alapján (s az előbbi »Szöllőhegyen keresztül« dallamának cseremiszi kanásztánc-megfelelését is tekintetbe véve) kimondhatjuk, hogy a kanásztánc-forma és kanásznótáink zöme keleti örökségűek. Azt is meg kell azonban említeni, hogy a középkori latinságtól kezdve szláv szomszédaink dalaig mindenütt gyakori a kanásztánc-sor, az ú. n. vagáns-rítmus. Ez 7+6-os sorképlet. Nem kevésbé ismeretes az 1-es végződésű 13-as és a 3-as sorvégű 15-ös. Ezek azonban különböznek a magyartól abban, hogy a kanásztánc belső váltakozását — legjellemzőbb sajátosságát — nem ismerik; az egész versszak, illetve az egész vers egy típust követ végig. Az aztán megint természetes, hogy ha ilyen dallamot a magyarság átvesz, utólag kerülhet bele ritmusváltkozás a magyar dalok mintájára. Egyes dalok esetében nem is lehet eldönteni, hogy átvett idegen sortípussal van-e dolgunk, vagy pedig magyar kanásztáncsal? Az egész ritmusfajta nézve azonban kétségen kívül áll, hogy honfoglalás előtti és igen jellemző zenei hagyományunk.

Most még a gyermekdalban és a regösénekben kell utánanéznünk ritmusfajtáinknak, mert ott is megvan a nagy szótagszám-ingadozás ugyanazon motívum ismétlődéseiben, másrészt a motívum-ismételtetések közepette lépten-nyomon kanásztánc-sorok alakulnak ki, annak minden változatában. Evvel a hasonlatossággal azonban óatosan kell bánni. Minthogy a gyerekdal legtöbbször minden zárt forma nélkül ismétleteti a 4, 3, 2, 1 szótagból álló ütemeket, másrészt ezeknek mindegyike szerepel a kanásztáncban, nagyon könnyű volna ráfogni a legtöbb dallam-részletre, hogy kanásztánc-sor, aminek így vajmi kevés bizonyító értéke volna. Azért csak azt hozhatjuk fel a váltakozásra példának, ahol *ugyanazon dallamrész* ismétletetése közben énekelnek hol 4, hol 3, 2 stb. szótagot; a kanásztánc-sorra pedig azt, mikor valami kerekesebb dallamrészből alakul ki ilyen forma. Egyébként azt lehet mondani, hogy a gyerekdalban látjuk azt a — talán legrégebbi — állapotot, ahol a vers alapelemeinek, az ütemnek rendszeresen ismétletetéséből esetenként alakul ki ez a sorfajta, amely aztán — későbbi fokon — általánossá vált és sorképletté szilárdult. A következő példák néhány jellemző esetet mutatnak be Kiss Áron gyűjteményéből.⁴

7. 1. $\begin{matrix} 4 & & 3 & & 4 & & 2 \end{matrix}$
 Gólya, gólya, /gilice, /ki lányát vet-/ted el?
 A tengeri/bokrosét. /Mivel vitted/haza?
- $\begin{matrix} 2 & & 2 & & 4 & & 2 \end{matrix}$
 Sípbal, /dobbal, /nádi hege-/düvel.
 Mért véres/a te lábod? /Azért véres/az én lábom, /száraz gáton/
 átalmentem, /kerekas erdön/leszállottam, /párnahajat/varrtam,
- $\begin{matrix} 3 & & 3 & & 4 & & 2 \end{matrix}$
 Két pénzen/eladtam, /százszor is meg-/bántam.
12. 1. $\begin{matrix} 4 & & 2 & & 4 & & 2 & & 3 & & 2 \end{matrix}$
 $\begin{matrix} 4 & & 2 \end{matrix}$
 /:Onnan is kivesznek:/
 Kerék alá tesznek,
 Onnan is kivesznek stb.

³ Lásd Kodály, A magyar népzene 2. kiad. 43. l. Ennek alapján elesik az ukrán kolomejkából való származtatás néhány szörványos átvételétől eltekintve, lásd Bartók: A magyar népdal LXIII. és Népzeneink ... 19. l.

⁴ Magyar gyermekjáték-gyűjtemény. Bp. 1891.

4 2 3 2 4
19. 1. Töröm töröm/sóskát,/sós magya-/róskát,/Olyan legyen

4 4 2
mint az ecet,/annál is e-/rósebb.

2 I 2 I 4 4
22. 1. Süss fel/nap,/Szent György/nap./Kertek alatt/a ludaim/

2 I
megfagy-/nak.

3 I 4 I
46. 1. Fát vágok,/fát,/fái mogyo-/rót:/
régi rakottját
Aki velem vess,
Én is avval vess,

4 4 4 I
Fogaggyunk egy/kupa borba,/huszonkettő/lesz./

Kiss Á. 52.1.

Egy ü-veg al-ma tiz tiz tisz-ta víz olyan mint a fo-lyó víz

2.3.4. stb. „

Magyar asszony kis lánya szedjünk össze cserepeket esontokat. av-val ha-lász-szuk ki

Be-le-halt a Ti-szá-ba

Mi-vel ha-lász-szuk ki

Tisza szé-lén egy kis ház, nyúl nyúl kopasz nyúl kopasz legyen a mátkája a-ki föb-bet hozzá nyúl

ab-ba la-kik egy-ba-rát

Sü-ti fő-zi kol-bá-szát

Ké-rek tő-le de nem ád

Még azt mondja pofon vág

Pofon biz a kis kn-tyát!

134. 1. Bartók: Gyermeknek, 8. sz. = Kerényi⁵ 80. sz.

4 3 4 2
Ej görbénye,/görbénye,/mit jársz a fa-/luba.

3 3 4 2
Adjatok,/adjatok/szegény görbi-/nyének,
Hadd menjen,/hadd menjen/város pincé-/jének.

3 4 4 4
Pap vagyok,/mester vagyok,/eggyet-kettőt/szabad szólni

4 2 4 2
Zálogot kell/venni,/aki fog ne-/vetni.

⁵ Kerényi György: Száz népi játékdal. Bp. 1938.

Valóságos kanásztánc-dal!

144. 1. L²ánc l³ánc/este l⁴ánc,/este l²áncon/cérna,

Cérna volna,/selyem volna,/még is kifor-/dulna.

Pénz volna/:karika:/vagy barátom/:Marika:/ fordulj ki a/táncból
Kerényi, 14. sz.

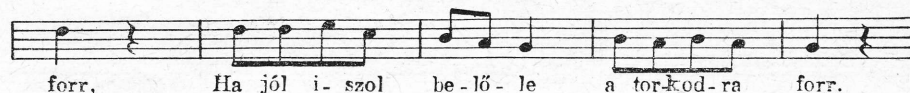
Ispiláng,/ispiláng,/ispilángi/rózsa,

Rózsa volnék,/piros volnék,/mégis kifor-/dulnék.

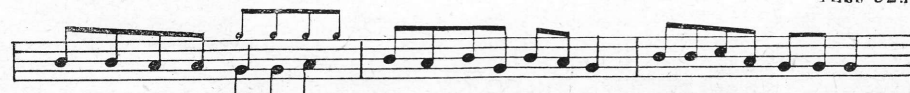
Zöld selyem/rostja,/két garas/hijja,

Szederszemű/kis Mariska,/fordulj angyal/módra.

KERÉNYI 71.sz.

Kiss 52.1.

Nem a te pénz-ed á-ra.

Az én pénz-em á-ra

Nem számítva a felnőtteknek azokat a dalait, melyek a gyermekdalok közt elkeveredve találhatók, a gyermekdalról általában az a benyomásunk, hogy szeret apró motívum-ismételtegetései közben 4—4 ütemnyi egységeket kialakítani; a motívumokat 4 ütem után lezárni. Ez a lezárás valami tonalitás-éreztetéssel és kettős vagy egyes ütemmel történik, ritkán hárommal. (Figyelemreméltó, hogy sohasem négygel!) Ilyenformán igen gyakran alakul ki kanásztánc-sor a motívumokból. Még feltűnőbbé teszi a hasonlóságot az aprózás ugyanazon motívumon belül. Annyi mindenesetre kiderül, hogy a kanásztánc-sor még kötetlen énekes-ritmusos »beszéd«-féleiben is könnyen kialakul. Nem csodálható tehát, hogy egyik legfontosabb táncdallamunk fejlődött ki belőle. Nagyon hasonló hozzá a regösének dallam is. Igen jó példa erre a következő:

Ahol ⁴kelet-/²kezik/³egy ²ékes/nagy út

Amellett ⁴ke-/³letkezik/⁴egy ²halastó/állás,

Azt is ³föl-/²fogá/⁴az ²apró sá-/socska,

Arra is ⁴rá-/²szokik/⁴csudafiú/²szarvas stb.

A gyermekdallal és a regősénekekkel szintén igen régi — talán legrégibb — dallamtípusig tudtuk visszavezetni a kanásztánc ritmusjelenségeit. Mindenképpen olyan primitív formáig, ahol a kötetlen szabadságból alkalom szerint alakul ki ez a forma, mint a ritmusérzéknek tetsző, könnyű és arányos képlet. Ha tehát arra gondolunk, hogy mai sorfajtaink kialakulása előtt valami kötetlen, szabadon váltakozó énekfajta élt a magyarság körében, amelyből belső fejlődés útján alakultak ki a kötött sorfajták, akkor a fenti tapasztalatok ezt az elképzelést támogatnák. Akkor a gyermek- és regősénektől a kanásztáncra keresztül a — belőle fejlődött — heterometrikus kötött versszak-képletekig olyan út vezetne, melyben végigkövethetnénk a szabályozódás útját a rendszertelen ütemismételtetés és ütemvariálgatás fokától a rendezett ütemekben váltakozó szótagszámgig — a kanásztáncig — s ezen túl a mai versszakokig. Mindezt pedig éppen a feszes táncritmus területén.

Lássunk most még egy ritmusos prózai mesét is annak érzékeltetésére, hogy milyen természetes ritmusa a kanásztánc a magyar nyelvnek, milyen könnyen kialakul még prózai szövegben is.

Ementem ⁴a/³szőlőbe/³szőrt ²szede-/getnyi ;

Minek az ⁴a/¹szőr?/⁴Szitát ²kötő-/getnyi :

Minek az ⁴a/²szita?/⁴Korpát ²szitá-/gatnyi ;

Minek az ⁴a/²korpa?/⁴Disznócsalo-/gatnyi ;

Minek az ⁴a/²disznó?/⁴Hájot ²ado-/gatnyi ;

Minek az ⁴a/¹háj?/⁴Kocsikene-/getnyi ;

Minek az ⁴a/²kocsi?/³Fát ²hordo-/gatnyi ;

Minek az ⁴a/¹fa?/⁴Házat ²épít-/getnyi ;

Minek az ⁴a/¹ház?/²Asszonyokat, /gyerekeket, /leányokat /belecsalo/gatnyi
(Nyelvőr, 4., 281.)

Mielőtt rátérnénk versformánk irodalomtörténeti példáira, külön ki kell emelnünk egy adatot, mely legújabban merült fel a magyar irodalom emlékei

között. Horváth János talált Melius Péternél adatokat virágénekekre⁶ s ezek közt egy idézetet, mely a 14-es kanásztánc-sor szabályos formája: »Az aggnőnek s az aggebnek, annak mind egy ára«. Minthogy a korholt virágének minden valószínűség szerint népi származású, ez volna az első feljegyzett, *népi* kanásztánc-sor a magyar irodalomban. (A korábbi példák mind irodalmi termékek s így a népdalra nem bírnak közvetlen bizonyító erővel.) Eszerint a volgai rokonnépi kanásznóta-formák és a mai népdal példái közt levő időbeli űrt legalább egy 1561-beli feljegyzéssel ki tudjuk tölteni.

A népköltészetben tapasztalt nagy kedveltsége alapján nem feltűnő, hogy sorfajtánkkal a magyar irodalom egész folyamán találkozunk. A középkori és XVI. századi költészetben játszott nagy szerepéről más helyen írunk részletesen, azért itt csak néhány későbbi példáját mutatjuk be. Nem akarjuk összefoglalni a 14-es és 13-as sorok előfordulásának összes esetét, csak jellemző példákat akarunk szolgáltatni olyan szótagszám-ingadozásra, melyben sorfajtánk kombinációi tűnnek fel. Ilyen esetben ugyanis éppen a kötetlen szótagszám, illetve annak bizonyos szabályszerűsége és a benne váltakozó alap-képletek bizonyítják, hogy kanásztánc-féle ritmussal van dolgunk.

A Vásárhelyi daloskönyvben nagyon sok ilyen részletre bukkanhatunk. Például:

4 2 4 2
Jaj, mi keser-/vesen/esék az én-/nékem,

4 2 4 2
Hogy gyönyörű/szép szád/nem beszélhet/vélem.

4 4 4 2
Rózsaszínű/szép ajkidat/elfordítád/tőlem,

4 2 4 2
Kin elszomo-/rodék/én szomorú/szívem.

4 2 4 1
Lilium-lá-/gyító/gyenge keze-/id,

4 2 4 1
Szívemet ger-/jesztő/ékes verse-/id,

4 4 4 1
De másoknak/beszédjükre/ne vess meg en-/gem,

4 2 4 1
Mert nincs semmi/vétkem,/tudja az is-/ten. stb.

Látható, hogy nemcsak a belső változatok, hanem a különböző sorvégek is keverednek egy versen belül. Feltűnő az is, hogy a történeti énekkincsben, ilyen típusokban milyen sűrűn szerepel a 12-es. Azt jelenti-e ez, hogy a még ki nem alakult 12-es átcsap a rokon formába vagy fordítva, a 12-es kialakulásának látnók ebben egy útját, a kanásztáncból való kiválasztódást?

Végül van a szótagszám-ingadozásnak olyan szélső esete is, mely inkább csak az irodalomtörténeti-zenetörténeti anyagból mutatható ki: mikor 10-re

⁶ Hír három virágénekről. Magyar Nyelv. XLV, 1—10. 1949.

szüksül le a szótagszám, két 4+1-es félsorral. Ez a 13-asnak egyik változata. Legszebb példája a Tyukodi-nóta, melyben magában is váltakozik a 10-es a

13-assal — »Te vagy a le/gény,/Tyukodi paj/tás.../Teremjen hát/országunkban/

jó bor ál-do/más« —/népi változatában pedig azok a dallamrészek is 13-asra vannak kiaprózva, amelyek a kuruc énekekben tízesek.⁷

A kanásztánc-ritmus azonban nem szorítkozik kizárólag a régiségre. Arany Jánosnál is találkozunk vele. Legnevezetesebb példája a Pázmán-lovag középső szakasza:

4 3 4 2
Visegrádon/a király/van heverő/sorral,
Nem komoly ta-/nácsot ül,/nem hadicselt/forral.

4 4 4 2
Nincsenek is/ma körötte/nagy szakállú/vének,
De van öröm,/hejehuja,/tánc, muzsika,/ének.

4 2 4 2
Odakünn az/öreg,/ha ki útját/állja,

4 3 4 2
Kilenc szobán/keresztül/dőfi, taszi-/gálja.

3 3 4 2
A nevét.../azaz hogy.../azt nem tudom/épen!

De talán/meglelem/felséged kö-/rében.

4 4 4 2
Ez az, uram,/itt van, uram,/kutya egye/máját!

4 3 4 2
S kimutatá/a lovag.../magyarok ki-/rályát.

Versfajtánk multja a volgai népekkel való érintkezésünk idejéig nyúlik vissza, mint a cseremisiz-anyag bizonyítja. Kanásznótáink tehát minden valószínűség szerint ilyen formában élnek a honfoglaláselőtti idők óta változatlanul.

Már a volgai rokonokkal való érintkezés idején túl nem tudjuk követni. Vegul-osztyák rokonaink zenéjéről és versritmusáról elég keveset tudunk. Ami zenei gyűjtés eddig történt — a Väisänen által kiadott dallamok⁸ — sajnos, szöveg nélkül jelentek meg s így ritmikai szempontból, különösen versritmus szempontjából, használhatatlanok. Munkácsi gyűjteménye pedig dallam nélküli szövegekből áll, ritmikai megjegyzései pedig, minthogy nem volt zenész, nem pontosak s csak fenntartással használhatók fel.⁹ Az ő ritmizálása szerint a medve-

⁷ Lásd Szabolcsi: A magyar zenetörténet kézikönyve, 61—62* lapon, »A kuruc katonanóta útja a verbunkosig« példasorozatját.

⁸ Väisänen, A. O.: Wogulische und Ostjakische Melodien. Helsinki, 1937. MSFOu LXXIII.

⁹ Munkácsi Bernát: Vogul népköltési gyűjtemény. I. köt. Bp. 1892. XLIX—LII. és LIV. l.

színjátékok kedvelt ritmusa az, melyben 4—2 ütemszám váltakozik 3—2-vel, néha a végén 1-gyel. Itt azonban *ütem*-ről van szó, nem szótagszámról, tehát nem tudjuk összehasonlítani a magyar ütemekkel. Ritmizálása szerint az ütem hol két szótagból áll, hol egyből, igen ritkán háromból és csak kivételesen négyből. A közölt ritmizálásban gyakran feltűnik a kanásztánc-sor, mint egyik lehetősége a többi kombinációknak.

Väisänen dallamai között is akad, amit kanásztáncnak gondolhatunk.¹⁰ (Köztük nemcsak medveének, hanem egyéb is szerepel. Ennek t. i. azért volna jelentősége, mert a medve-színjáték pantomimmal, tánccal van egybekötve s a hozzátartozó dallamról így biztosan tudnánk, hogy táncdal.) A többé-kevésbé idetartozó anyag magában is olyan kevés és annyira kétes — egyik gyűjtő sem volt zenész, szöveg pedig dallam nélkül ritmus-vizsgálatra nem teljesértékű —, hogy egyelőre nem vonhatunk le semmiféle következtetést. A további kutatás talán ezen a területen is hoz majd megbízható eredményeket.

Most még csak a szótagszám-ingadozásról általában kell néhány szót szólnunk problémát felvetése céljából.

Ha régi dallamainkat vizsgáljuk ebből a szempontból, elég gyakori kivételként találunk szótagszám-szabálytalanságot, mind a szabad parlandóban, mind a feszes giustóban. Tehát nemcsak a táncritmus negyedeinek nyolcadokra való felbontása létezik, hanem a parlando 4 nyolcad kibővítése is 5 nyolcaddá. Például: »Violaszínű/patyolatba«, »Dömötör felé/jár az idő«, »Behuzatod-e/anyám?« stb. Fontosabb ezeknél, hogy van olyan változás is, ahol *kevesebb* van egy szó-

taggal. Például: »³1ó napot/⁴jó bojtárom, ⁴Van-e hibád/⁴van-e károd?« Gyakori a szótagszám-változás balladában. A Barcsaiban például 6-osok közt 8-asok jelennek meg:

»Nyiss ajtót, nyiss ajtót/kedves feleségem« ... és
»Nem várhatta vége-hosszát,/bérugá a ház ajtóját.«

Az anyag alapos áttekintése után bizonyára szép számmal gyűlne össze további példa, bár valószínű, hogy akkor is csak szórványos jelenség maradna a szabályos esetek nagy számához képest. Mégis arra vallanak ezek az adatok, hogy a szótagszám-szabadságnak valami nyoma fellelhető a *ma élő régi dalokban* is, holott már rég kialakultnak tekinthetjük a kötött ütemet a népdalban is. Ezenkívül vannak új dalaink alkalmi aprózásai. Mindez arra mutat, hogy a népdal nem tud teljesen ellenni valamiféle szótagszám-szabadság nélkül, azon felül, hogy az egyes ütemekben különböző a szótagok száma.

Hogy kapcsolódik mindez a kanásztáncához? Azáltal, hogy mind a szótagszám-szabadság, mind a kanásztánc ugyanarra a problémára mutat: a népzeneben is feltehetünk olyan folyamatot, melyben a kötetlen állapotból fokozatosan a kötöttbe megy át az ének. Vagyis, legrégibb forma a recitatív kötetlenség lehetett, melyből a rubato alakult ki, kezdetben kötetlenebbül, később zártabb forma keretei között s ebből fejlődtek volna ki kötött szótagszámú, négysoros dalformáink. S már a kezdet kezdetén egymás mellett lehetett a recitatív kötetlenség a táncszerű, kötetlen dallamokkal, amilyenre a gyermekek dal ad ma élő példát. A kötetlen szöveg ezekhez a formákhoz könnyen társulhatott. A *vogulok* szabá-

¹⁰ 17, 19, 97, 101, 104, 116, 183?, 184?, 185. sz.

lyozatlan verséhez hasonló lehetett a honfoglalás előtti legrégebb magyar vers s ebből örökölhette a középkori magyar vers a maga szabad ütemeit. Ebből alakultak ki esetleges további szabályozódással a mai kötött szótagszámú népdalformák. Végül ennek a fejlődésnek egy korábbi állapotát tükrözné a kanásztánc. A későbbi heterometrikus versszak-szerkezetek egy része pedig — ami nem idegenből való átvétel — az ilyen szabad táncdalnak merev képletté való merevedéséből származnék.

A kanásztáncnak a magyar népdal-anyagban elfoglalt helyzete, s általában a magyar népdal ritmus-típusainak vizsgálata egy ilyen fejlődési sort nagyon valószínűvé tesz. Reméljük, hogy a további összehasonlító vizsgálatok ezt az eredményt igazolni fogják.

VARGYAS LAJOS